בסייעתא דשמיא
גליון מס'
180
פרשת לך לך
התשפ"ז

פסקים והלכות

מאת הרב יוסף אביטבול שליט"א מח"ס שערי יוסף

שאלות המצויות בהבדלה (חלק א')

הבדלה לפני תפילת מעריב

שאלה: האם מותר לעשות הבדלה לפני מעריב.

תשובה: מעיקר הדין מותר לעשות או לשמוע הבדלה לפני תפילת מעריב. ויכול אף להבדיל על יין רק אם שותה רביעית יין, [ולא שותה כל הכוס, כיון שאסור לשתות יין יותר מכביצה] וע"פ הקבלה יש להבדיל רק לאחר מעריב. **וכן מנהג העולם להתפלל מעריב ואח"כ להבדיל, כדי לאחר את ההבדלה, כיון דאפוקי יומא כמה דמאחרינן ליה עדיף.**

מקור: כתב במג"א (סי' תפ"ט סק"ז) והו"ד במשנ"ב (שם סקי"ח) "ואפילו לקדש ולהבדיל מותר קודם תפלה אלא שאסור במלאכה עד שיבדיל, וכן נראה ממש"כ בשו"ע (או"ח סי' רצט ס"ד). שאפשר להבדיל מיד לאחר ברכת המזון ואף קודם מעריב. וכן מבואר בשו"ע (סי' רצ"ט ס"א) "ואם היה יושב ושותה וחשכה לו, צריך להפסיק. וי"א דה"מ בספק חשיכה, אבל בודאי חשיכה אפילו היה יושב ואוכל פורס מפה ומבדיל וגומר סעודתו", ומבואר שמבדיל וממשיך לאכול, אף שאינו מתפלל מעריב. וכן כתב בא"ר (שם סק"ז) ובביה"ל (שם ד"ה מברך) שאין העולים נוהגין להבדיל קודם התפילה, אלא מתפללים ערבית ואח"כ מבדילים, וכ"כ בתהילה לדוד (סי' רצ"ט סק"א, ועי' סי' רצ"ג, ועי'). ומש"כ במשנ"ב (סי' רצט סקל"ה) "ומכל מקום לענין אכילה לא מהני עד שיבדיל הבדלה גמורה על הכוס וגם בתפילה" ומשמע מדבריו שכל זמן שלא התפלל מעריב אסור לאכול, ואמנם בשער הציון שם סקמ"ו כתב שמקורו באחרונים ולא נמצא מקורו, וכתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סימן סג) שמותר להבדיל לפני מעריב, ומש"כ במשנ"ב כוונתו שלו אם אמר רק המבדיל בין קודש לחול אסור באכילה עד שיבדיל על הכוס, אלא גם בתפילה אע"פ שהבדיל בתפילה אסור עד שיבדיל על הכוס, וכן מוכח בשו"ע הרב (שם סוף סקט"ז), אלא שהמשנ"ב לא פירש יפה בלשונו, והדברים פשוטים עכת"ד השבט הלוי.

ואמנם בשו"ע הרב (שם סק"ז) שיבדיל אח"כ, וכ"כ בכה"ח (שם סקי"ט) שיבדיל אח"כ כדי שלא לשנות את הסדר. וכן מבואר בהקדמת הזוהר (דף יד ע"ב) ובכה"ח (סי' רצ"ג סק"ז) שאין לשנות הסדר. [משום זמן ההבדלה, אף שלכתחילה ראוי לאחר את ההבדלה וכמ"ש ברמ"א שכל כמה שמאחרים את היום עדיף טפי, מ"מ נפק"מ שמבדיל לאחר זמן ר"ת קודם מעריב].

האם אשה יכולה לעשות לעצמה הבדלה

שאלה: האם אשה יכולה לעשות לעצמה הבדלה, שבעלה כבר שמע הבדלה.

תשובה: יכולה להבדיל לעצמה, ולכן במקום הצורך שאין לה משהו אחר שיבדיל [או שאינה יכולה להמתין לבעלה עד שיחזור מבית הכנסת] יכולה להבדיל בפני עצמה לכתחילה.

מקור: באורחות חיים (הלכות הבדלה סימן יח) כתב שהנשים לא מבדילות לעצמן, כיון שאין הבדלה תלויה בשמירת שבת, אלא רק חובה מדרבנן שאסמכוהו אקרא, ואולם בב"י (סו"ס רצ"ו) הביא בשם ה"ר יונה דכשם שחייבות בקידוש חייבות בהבדלה, וכן כתב בסדר קידוש תשובות הגאונים, ובמושב זקנים עה"ת (שמות כ' ח), וכן נראה לפי דעת הרמב"ם בפרק כט משבת הלכה א' וז"ל: מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר זכור את יום השבת לקדשו, כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש, וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה. עכ"ל, ונראה שכשם שחובת קידוש מדאורייתא, ה"ה חובת הבדלה מדאורייתא. וכן כתב במגיד משנה (ע"ד הרמב"ם שם) שנראה שסובר שהבדלה ג"כ חייבת מה"ת, וממילא כשם שבקידוש נשים חייבות ה"ה גם בהבדלה נשים חייבות, ע"ש. וכן כתב בחידושים המיוחסים לריטב"א (פסחים דף נד ע"א) וז"ל: ומדאמרינן [דחוזר וסודרן על הכוס] להוציא בניו ובני ביתו שמעינן דנשים חייבות בהבדלה ואפילו תימא הבדלה מצות עשה שהזמן גרמא, חייבות בו, דכל דתיקון רבנן כעין דאורייתא תיקון, ובודאי אשתו בכלל בני ביתו בכל מקום. עכ"ל. וכן כתב בשו"ת מהר"ם חלאוה (סימן יח) וז"ל: ועוד ראיה מהא דאמרינן כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה וכדאיתא בפרק מי שמתו, הילכך מחייבן בהבדלה דאתיא להזכיר שבת להבדיל בין השבת לחול וכו' עכ"ל, ועוד כתב להוכיח שם במהר"ם חלאווה וז"ל: ועד ראיה מדאמרינן בפרק ידיעות הטומאה כל המבדיל על היין במוצאי שבתות בתוך ביתו הויין ליה בנים זכרים וכו' כל המקדש עצמו בשעת תשמיש הויין לו בנים זכרים, משמע דהני מימרי דמי להדדי, דאיתתא שייכא בהבדלה כי היכי דשייכא בקדושת התשמיש עכ"ל. [וכן כתב להוכיח בפר"ח ליקוטים לסי' רח"צ מדנפשיה כראית הגמ' בפסחים שם, וכ"כ בברכ"י סי' רצ"ו]. וכן כתב בבית הבחירה למאירי ברכות דף כ' ע"ב, שלדעות הפוסקים שהוא מדאורייתא א"כ אף נשים חייבות בהבדלה ע"ש. וכן כתב בב"ח שם לבאר שיסוד המח' תליא במה שנחלקו הראשונים אם חובת הבדלה מדאורייתא או מדרבנן שלדעת הרמב"ם שהוא מדאורייתא א"כ בודאי שנשים חייבות בהבדלה, אבל הסבורים שקידוש והבדלה מדברי סופרים הנשים פטורות ממצוה זו ע"ש. ולמעשה כתב בשו"ע (סו"ס רצ"ו) שנשים חייבות בהבדלה. כשם שחייבות בקידוש, ויש מי שחולק, וברמ"א שם ע"כ לא יבדילו לעצמן רק ישמעו הבדלה מן האנשים" ובמשנ"ב (שם סקל"ה) הביא דעת הב"ח שאף למ"ד שפטורות מ"מ יכול להבדיל בפני עצמה, ובפרט שכנ"ל שדעת רוב הראשונים, נראה שנשים יכולות להבדיל לעצמם. וכ"כ בשו"ת שבט הלוי (ח"ד סימן נד אות ז') שיכולות להבדיל לעצמם אם אין לה ממי לשמוע, וכ"כ באמרי יעקב (שבת עמ' רפא). ומשום שתייה מכוס של הבדלה ראה מה שיתבאר להלן.

האם אשה יכולה להוציא איש בהבדלה

שאלה: האם אשה יכולה להוציא איש בהבדלה.

תשובה: מעיקר הדין יכולה להוציא בהבדלה, כיון שהיא חייבת בהבדלה, ויש מחמירים שרק בשעת הדחק יכולה להוציא אנשים.

מקור: כנ"ל דעת רוב הראשונים שנשים חייבות בהבדלה, בשו"ע הרב (סי' רצ"ו סקי"ט) וז"ל: אבל הנשים עצמן יכולות להבדיל לעצמן אף אם הם פטורות כמו שהן יכולות לברך על כל מצות עשה שהזמן גרמא שמקיימות שאינה ברכה לבטלה כמו שנתבאר בסי' י"ז ומכל מקום אין לאיש לצאת ידי חובתו בשמיעת הבדלה מאשה כדי לחוש לסברא הראשונה ועוד מטעם שנתבאר בסי' רע"א גבי קידוש היום עכ"ל, [ובסי' רע"א סק"ו, כתב שם, "וכיון שהנשים חייבות בקידוש היום מן התורה כמו האנשים יכולות להוציא את האנשים ידי חובתם אלא שלכתחלה אין להורות כן לשואל הלכה למעשה (שלא יבאו לזלזל במצות)"]. ומ"מ בשעת הדחק כתב בשש"כ (פרק כח הערה עז) בשם הגרשז"א שיכולה להוציא אנשים, כיון שאף הנשים בכלל ערבות, וכן הו"ד הגריש"א בספר אשרי האיש (ח"ב עמ' קלד). וע"ע בשו"ת שבט הלוי (ח"ח סי' קכ"ט אות ג').

בעל ששמע הבדלה האם יכול לחזור ולהוציא את אשתו

שאלה: בעל ששמע הבדלה בבית הכנסת האם שחוזר הביתה יכול להוציא את אשתו.

תשובה: לכתחילה, בעל שמבדיל לאשתו שנמצא בבית הכנסת יכוין שלא לצאת ידי חובת הבדלה, ומ"מ בשעת הצורך מעיקר הדין יכול להבדיל ולהוציא אותה ידי חובה, ולבני אשכנז לכתחילה מחמירים שתבדיל בעצמה [כיון שיש לחוש לשיטות הפוסקים שאשה אינה חייבת בהבדלה, ולכן איש שעשה הבדלה לא יוציא נשים כמה פעמים כגון בבית חולים או בבית החלמה וכדו'] אך בשעת הצורך אפשר לכו"ע שהאשה תבדיל בעצמה.

מקור: כנתבאר מדברי המשנ"ב (שם סקל"ה וסקל"ו) שעדיף שאישה תשמע הבדלה ממי שעדיין לא יצא ידי חובת הבדלה, וכן כתב בשו"ע הרב (שם סקי"ט) וכן כתב בהגהות רעק"א (סי' תפ"ט ס"ט, ובסי' רצ"ח ד"ה נשים).

אמנם בזכור לאברהם (ח"א או"ח ערך הבדלה), ובברכ"י (שם סק"ז) ובבא"ח (ש"ב פרשת ויצא הלכה כב) ובערוך השולחן (שם ה"ה), ובשו"ת צי"א (חלק יד סימן מד) שיכול להוציא אשה אע"פ שכבר יצא ידי חובת הבדלה, וכן נראה כנ"ל דעת רוב הראשונים שנשים חייבות בהבדלה. וכ"כ באמרי יעקב (שבת עמ' רפא) שאם קשה לה לה הבדיל יכול לסמוך על המקילים ולהבדיל בשבילה.

האם אשה יכולה לאכול לפני הבדלה

שאלה: האם יש היתר לנשים לאכול לפני הבדלה.

תשובה: אף נשים בכלל איסורי אכילה לפני הבדלה.

מקור: אף שיש שחוששים לשיטות הפוסקים שאשה פטורה מהבדלה, א"כ אפשר לסמוך על המקילים במקום צורך, וכ"כ בעזר מקודש אבן העזר סימן סב ס"ח כתב שיש מקום להקל בזה והרי הוא ספק דרבנן לקולא, אמנם, כיון שלהלכה נקטינן שהן מחויבות, אין להקל בכך לכתחילה.

האם מותר לנשים לשתות מכוס של הבדלה

שאלה: האם מותר לנשים לשתות מכוס של הבדלה.

תשובה: מעיקר הדין אין בכך איסור, ומ"מ יש שנהגו שהנשים אינן שותות ע"פ הקבלה, [וכל קפידא בכך רק לנשים אבל לקטנות פחות מגיל בת מצוה אין איסור] אבל אין בכך קפידא מעיקר הדין, ולכן אשה שאין לה מי שיבדיל יכולה להבדיל ולשתות בעצמה וכנ"ל.

תשובה: מעיקר הדין בהלכה אין בזה איסור, וכן מצינו בלקט יושר (או"ח עמ' נז ענין ג') וז"ל: וזכרוני ושוהת הבדלה ונתן הכוס לאשתו ואח"כ נוטל הכוס ביד שמאל ובאו כל בניו וכלותיו ונינו ונתן להם לשתות מידו עכ"ל. וכן נקט בערוך השולחן (שם סק"ה).

ורק ע"פ קבלה כתב במג"א סי' רצ"ו בשם השל"ה הקדוש (סוף מסכת שבת פרק תורה אור ד"ה ומברך המבדיל) וז"ל: וכבר ידעת מה שאמרו רז"ל בסוד העץ שחטא בו אדם הראשון גפן היתה ואמרו מלמד שסחטה ענבים ונתנה לו וכו' וכנגד זה בא לאשם דם נידות ולפי שהתכוונה לבבדיל מאדם ע"י היין אין הנשים טועמות יין של הבדלה עכ"ל, ובתוס' שבת סק"ה, ובערך שי, טבתועלת יעקב סוף סוד מוצאי שבת. ע"ש. ונפק"מ משלפי הטעם שכתב השל"ה הקדוש, יש להתיר, כי דווקא לבתולות שיש להן דם נידות, וכן כתב בנשמת שבת סי' רצו אות תקמד, ואמנם הגרח"ק בעלי שיח עמ' קמא כתב להחמיר בזה [ועוד טעם כתב בשו"ת הר צבי או"ח ח"א סו"ס קנד בשם הגרא"ז מלצר זצ"ל שכיון שיש אומרים שנשים פטורות מהבדלה וכיון שהאמן שהיא עונה על ברכת האור וההבדלה הוי הפסק בין בורא פרי הגפן שיוצאת מפי הבעל לשתייה ע"ש. אמנם כנ"ל שדעת רוב הראשונים שחייבת בהבדלה א"כ נראה שאין בכך חשש הפסק].

ומה שיש טוענים שאשה שתשתה מכוס של הבדלה יצמח לה זקן, הנה לא מצינו מקור בכך בפוסקים, ובספר שמירת גוף ונפש סימן קלא כתב בשם ספר מטעמים בסוף השמטות די"א לפי שאין לאשה זקן, ולכן לא תטעום מכוס של הבדלה.

ומ"מ, מה שאמרו שאשה שתשתה מיין של הבדלה יצמח לה זקן הו"ד החזו"א במעשה איש (ח"ה עמ' צג) שאין לזה מקור, ואמנם בספר הבדלת מראש (עמ' תצב) השיב הגרח"ק שיש לזה מקור ע"פ מה שאומרות הזקינות, אבל בודאי אין בזה איסור, [וע"ע בגליון דברי שיח פרשת ואתחנן שנת תשפ"ב מה שהובא בזה בשם הגרח"ק. ומ"מ בקונ' לקט השדה עמ' ה ונדפס בסוף ספר גם אני אודך תשובות הגרמ"ח חלק טז השיב הגר"ש דבילצקי זצ"ל שהרי הוא דברים בטלים, וע"ע בזה בשו"ת אורחותיך למדני ח"ו או"ח סימן יב אות ד', ובספר בנין שמואל אבן העזר עמ' שדמ, ובספר אוצר הפלאות סימן י"ג מה שהאריך בזה].

אמנם נראה כיון שמבואר בשבת (דף פ' ע"ב) איתא "אמר רב נחמן רב ביבי דשתי שיכרא בעיין בנתיה טפלא, אנן דלא שתינן שיכרא, לא בעיין בנתן טפלא",

וכתב שם רש"י שהשכר משחיר ומרבה שיער, ולכן נהגו שהנשים לא שותות כוס של יין, **ורק מצד הקבלה וכמ"ש בשל"ה והו"ד במג"א ובמשנ"ב יש להחמיר.**

האם אשה צריכה להתפלל מעריב במוצאי שבת

שאלה: האם יש חיוב לנשים להתפלל מעריב במוצאי שבת.

תשובה: יש שהקפידו בכך, ולמעשה נהגו להקל בכך, ועכ"פ תכוון באמירת ברוך המבדיל לשם הבדלה.

מקור: יש שחוששים בזה לפי מה שכתב בדגול מרבבה (סי' רע"א) שיש להסתפק באיש שהתפלל ערבית ואינו מחוייב בקידוש על הכוס מדאורייתא, ונשים שלא התפללו חייבים מדאורייתא, וא"כ אפשר שאינו יכול להוציאם, ע"ש, וכן כתב בשו"ע הרב (סי' רצ"ו סקי"ט) שאף נשים צריכות להתפלל מעריב כמו בכל מוצאי שבת, כדי להזכיר ההבדלה בתפילה. ע"ש. ולכן יש חוששים שאשה תתפלל מעריב במוצאי שבת, ובספר דבר משולם (סימן קיג) כתב עצה בזה שכיון שיש אומרים שיוצאים יד"ח בהבדלה בשבוע טוב, א"כ שהאשה תאמר שבוע טוב וממילא אפשר שיצאתה יד"ח הבדלה, וע"י כן כל חיובה מדרבנן וגם האיש יכול להוציא אותה

אשה שמבדילה האם תברך על הנר

שאלה: האם אשה שמבדילה לעצמה יכולה לברך על הנר.

תשובה: יכולה לברך על הנר.

מקור: בביה"ל (סי' רצ"ו ד"ה לא יבדלו לעצמן) כתב לדייק מדברי המג"א שבודאי האשה תברך הגפן ובשמים וכתב בביה"ל שהא דלא נקט המג"א לברך ברכת האור משום שלא הוי ברכת הנהנין כיון שלא נתקן ברכה על האור, ואמנם בקצות השולחן סי' צ"ו סק"ב ובשו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב סימן מז אות ב' שאשה יכולה לברך על הנר, וכן הו"ד הגרח"ק בשם הגריש"א (ספר הזכרון דרור יקרא עמ' תסב) והוכיח כן מדברי הריטב"א בפסחים דף נד ע"א [והו"ד לעיל] שכל מה שתיקנו רבנן כעין דאורייתא תקון וכמו שנשים חייבות בכל מצוות שבת חייבות גם בהבדלה וגם בברכת הנר. ועוד כתב בשו"ת שביבי אש (חאו"ח ח"ב סימן סז) שאפשר שהנשים יכולות לברך על הנר אף בפני עצמם כיון שיש אומרים שברכת הנר הוי כברכת הנהנין וכמו שכתב בספר המאורות והמכתם ריש פרק ח' דברכות, וכמבואר ברמב"ן ובראי"ה שם, ובספר הבתים שער הקידוש והשביתה שער שלישי הלכה ל' ע"ש.

האם יכול להביא לבני ביתו לטעום מהכוס של הבדלה

שאלה: האם מותר להביא לבני ביתו לטעום מהכוס של הבדלה.

תשובה: לאחר ששתה כשיעור רביעית, יכול להביא לבני ביתו ואף לקטנים.

מקור: במשנ"ב (סי' רצ"ו סק"ו) כתב "כוס של הבדלה רגיל המבדיל לשתותו כולו ואינו משקה ממנו בני ביתו, ונראה שהטעם כדי שיוכל לברך ברכה אחרונה דכשישתה רק מלא לוגמיו יש ספק ברכה אחרונה וכמבואר לעיל סימן ר"י". ואמנם בטור בשם רב עמרם ובמטה משה סי' תקט נראה שמטעים מכוס ההבדלה לבני ביתו. וכן בב"ח ריש סימן רצט כתב שרק נשים וקטנים אין שותים מכוס הבדלה דהוי דרבנן אבל בניו הגדולים שותים, ע"ש. ובמקור חיים (סי' רצ"ו) כתב "מה שכתב בטור סי' רצ"ט ששותה מלא לוגמיו ומטעים לבני ביתו, ורב סעדיה גאון (בסידורו עמ' קכה) סבירא ליה שאין צריכים בני ביתו לטעום, ותמוה שרוב העולם אין נזהרין בה, ועל"ק ס"ה עכ"ל. ובסדר היום כתב "ולא שמעתי בזה טעם ואולי יש איזה סוד בענין ומנהג ישראל תורה", ואמנם כמבואר מדברי המשנ"ב שיש בזה טעם שצריך לשתות כשיעור, ולפי"ז אם יש לו כוס גדולה ושתה כשיעור, שוב אין חשש להטעים לבני ביתו.

האם מותר לשתות מים ופטל קודם הבדלה

שאלה: האם מותר לשתות משקאות קלים כגון מים ופטל או מים בטעמים קודם הבדלה.

תשובה: מים מותר לשתות קודם הבדלה, וכן במים בטעמים ופטל כיון שאינם חמר מדינה ואי אפשר להבדיל עליהם, וע"פ הקבלה אסור לשתות מים. [ויש מחמירים שאף מדינא מותר לשתות רק מים ולא שאר שתיה].

מקור: איתא בגמ' בפסחים (קה ע"א) "כל הטועם כלום קודם שיבדיל מיתתו באסכרה", ובגמרא שם הביאה את דברי רב הונא שראה אדם השותה מים קודם הבדלה, ואמר לו אינך מפחד מאסכרה, ומסקנת הגמרא שם שרבנן דבי רב אשי לא הקפידו על מים אלא רק על יין ושכר, ונפסק בשו"ע (סימן רצט ס"א) "אסור לאכול שום דבר, או אפילו לשתות יין או שאר משקין חוץ ממים, משתחשך עד שיבדיל".

ואולם ע"פ הקבלה מים אין לטעום קודם הבדלה (פרי עץ חיים שער השבת פכ"ד) "מורי זלה"ה הזהרני מאוד שלא אשתה מים קודם הבדלה, ואמר לי כי השותה מים בזמן ההוא ימות באסכרה", והובא בדעת תורה למהרש"ם (סימן רצט) ובכף החיים (שם סקי"ז), ובשו"ת שלמת חיים (להגרי"ח זוננפלד סימן רנח) כתב שהמנהג שלא לשתות כלום קודם הבדלה, ע"ש, וכ"כ בערוך השולחן (סימן רצט סק"א) שמה שאנו נוהגים שלא לשתות מים קודם הבדלה אין זה מן הדין אלא על פי המבואר במדרש שאז זמן חזרת הנשמות לגהינם ע"ש. וכן כתב להחמיר בשו"ת משנת יוסף (חלק ח' סימן צ"ב) שהרי יש בזה חשש סכנה.

ואמנם לגבי שאר משקים, איתא בגמ' בפסחים שם שחמרא ושיכרא אין לשתות, וכתבו בנימוק"י פסחים שם "דאסור לשתות משקה הראוי להבדיל עליו כגון חמרא ושכרא עד שיבדיל". וכן כתב בפירוש רבינו יהונתן מלוניל וז"ל: אבל בשתיה פוסק, דאסור לשתות יין וכל משתה הראוי להבדיל עליו כגון חמרא ושכרא כדאמרינן לקמן [דף קז.] חמר מדינה". ולפי דברי הראשונים הנ"ל האיסור הוא רק בדבר שאפשר לעשות עליו הבדלה, ואולם מדברי השו"ע סי' רצ"ט ס"א שכתב "או אפילו לשתות יין או שאר משקין חוץ ממים", ולכאורה נראה שדוקא מים מותר לשתות, וכן בשו"ת שלמת חיים סי' רנ"ט נקט שאין למחות ביד השותים מים מתוקים, [ומה שכתב שם שאף אין למחות ביד השותה תה, נראה שכיון שנחשב חמר מדינה, [כנ"ל] אסור לשתותו לפני הבדלה].

אך מדברי כל הראשונים נראה דיש להקל, וכמ"ש רבינו יהונתן, והנימוק"י, דהיינו דוקא במשקה שראוי להבדיל עליו. ויש לדון על חמר מדינה שבשעת הדחק גדול אפשר לעשות על הבדלה כגון קולה תה קפה ומיץ תפוזים, האם אפשר לשתות אותם לפני הבדלה, ונראה שיש להחמיר.

אבל מים בטעמים או פטל או משקאות קלים, וחלב וסודה, כיון שאינם חמר מדינה, וא"א להבדיל עליהם, הרי הם בכלל מים, ומותר מעיקר הדין לשתותם קודם הבדלה. [וכ"ש במוצאי תשעה באב שי"א שאין חיוב הבדלה במוצאי שבת זו, ובמקום צורך מסתמכים ע"ז].

ויש שהחמירו בזה , וכמ"ש בשו"ת אור לציון (ח"ב פכ"ב תשובה ז) אף בתה ללא סוכר, ע"ש, וכן נראה מדברי הגרשז"א בשולחן שלמה (סי' רצ"ט הערה א') שתה עם סוכר אין דינו כמים. אך אפשר דהיינו דוקא תה שהרי הוא חשוב כחמר מדינה, משא"כ בשאר משקאות קלים, שאינם חמר מדינה. וכמ"ש הגרח"ק בספר הליכות חיים (ח"א עמ' צח) לגבי סודה עם טעמים, ורק סודה רגילה, השיב הגרח"ק בגם אני אודך (ח"ג עמ' יט) שדינה כמים. [וכ"כ בשו"ת שבט הקהתי ח"ב סימן קכג] וכן הביאו (אליבא דהלכתא חלק נב עמ' מד) בשם הגרי"א והגרח"ק שאף פטל אסור לשתות קודם הבדלה.

חמר מדינה בזמנינו

שאלה: האם יש חמר מדינה בזמנינו.

תשובה: יש בכך כמה תנאים לחמר מדינה, ונחלקו בהם הפוסקים, ולכן לכתחילה אין להבדיל על חמר מדינה, אלא בשעת הדחק או לחולה [וי"א אף בת"ב שחל במוצאי שבת] וראה פרטי הדינים והתנאים לכך ומה נחשב חמר מדינה במקור.

מקור: בגמ' בפסחים (דף קז ע"ב) מבואר שהביאו שכר לאמימר, ואמר כיון שהוא חמר מדינה, אפשר להבדיל עליו, ונפסק בשו"ע (או"ח סי' רצ"ו ס"ב) שעל שכר מבדילין וה"ה בשאר משקים, חוץ ממים. [ומ"מ לגבי קידוש פסק בשו"ע (סי' רע"ב ס"ט) שרק במקום שאין יין מצוי יקדש על השכר, ולדעת הרא"ש יקדש על הפת, ולא על השכר, ואכמ"ל]. ומצינו כמה מחלוקות בראשונים, ובפוסקים מהו ההגדרה של חמר מדינה.

נידון א' האם יש חמר מדינה שיש יין לפניו

נחלקו הראשונים האם יש היתר הבדלה על חמר מדינה, אם יש לפניו יין, כתב הטור (סימן רעב) בשם רשב"ם "שנקרא חמר מדינה רק כשאין יין בכל העיר, ויש מפרשים דלא הוי חמר מדינה אלא אם כן שלא יהא יין גדל מהלך יום כל סביב העיר". ונחלקו הפוסקים בהבנת היש מפרשים, בשכנה"ג (סי' קפ"ב) שדעת הי"א לחומרא, שאף אם אין יין מצוי בעיר, כל שגדל יין סביבות העיר מהלך יום אחד אין השכר חשוב חמר מדינה, ומבואר שכדי שהשכר יהיה חשוב חמר מדינה צריכים להתקיים שני תנאים: א) שלא יהיה יין בעיר; ב) שלא יגדל בסביבות העיר, וכ"כ בא"ר (שם סק"ד) ובמור וקציעה (סי' רע"ב) ובתורת שבת (שם סקי"א) ובנימוקי או"ח (סי' רע"ב), וכן פסק במשנ"ב (סי' ערב סקכ"ד; סי' קפ"ב סק"ח ובשעה"צ שם סק"ה), שדוקא במקום שאין היין מצוי בכל העיר בשנה זו, אבל דעת הב"ח (או"ח סי' קפ"ב) בדעת הטור, שהי"א הוא לקולא שאף אם מצוי הרבה יין אצל החנוני בעיר כיון שאינו גדל סביבות העיר, דינו כחמר מדינה, וכ"כ במג"א (שם סק"ב), וכ"כ בתוספת שבת (סי' רע"ב סק"ב). ולפי מה שפסק במשנ"ב, בזמנינו באר"י שהוא מקום של גידול יין, והיין מצוי, אין להקל בחמר מדינה. ולהלכה בזמנינו יש חמר מדינה מכמה טעמים. א]. כיון שלהלכה מדברי הרמב"ם דלהלן, נראה שאין חילוק בזה, וכפי שהביא הביה"ל את דברי הרמב"ם, יש להקל בזה. וכן הורה הגרי"א וכמ"ש בקובץ תשובות (ח"א סימן נז) שאף בזמנינו שהיין מצוי נחשב חמר מדינה, ע"ש. ב]. עוד טעם כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ג סימן כו) שאף בזמנינו שייך חמר מדינה, כיון שבזמנינו אין עיקר השתיה מיין כלל, שלא כבזמן חז"ל, ולכן מה שהיין מצוי אינו סיבה שלא להחשיב את שאר המשקין כחמר מדינה ע"ש.

נידון ב' האם צריך שיהיה משקה המשכר

האם צריך שיהיה משקה המשכר או די שישתו אותו ברוב סעודות, ברמב"ם (פכ"ט משבת הי"ז) כתב שמדינה שרוב יינה שכר אע"פ שהוא פסול לקידוש מותר להבדיל עליו כיון שהוא חמר מדינה, והו"ד בסוף דברי הביה"ל (שם ד"ה שמקדשין על שכר), וכ"כ בשו"ע הרב (סי' ערב ס"י) "מדינה או עיר שרוב יינם שכר או שאר משקין, דהיינו שדרך רוב אנשי העיר לקבוע סעודותיהם על השכר או שאר משקין כמו שהוא דרך לקבוע על היין במקום שהיין מצוי, הרי משקין אלו בעיר זו כמו יין ונקראים שם חמר מדינה לענין כל הדברים הטעונים כוס, וכו', ". וכתב שיש חולקין. ומ"מ לדבריו כל שקובעים באותו משקה רוב הסעודות דינו כחמר מדינה, [וכ"כ בערוך השולחן (סי' ערב שם סקי"ד) שאף אם אינו שכר, אלא ששותים אותו ברוב המקומות נחשב חמר מדינה, ע"ש, וכ"כ בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד חאו"ח סימן עז)] ונראה מדברי הפוסקים שאי"צ שישבו לשתות רק אותו, אלא היינו ששותים אותו ברוב הסעודות, אבל בשו"ת הלכות קטנות (ח"א סימן ט') כתב בפשיטות, שאין מקדשין על חמר מדינה, כיון שצריך שיהיה מרווה ומשכר, כמו ביין. ע"ש, [וכן נראה בברכ"י (סי' רצ"ג סק"ב) ובמאור ישראל (פסחים קז ע"א), וכ"כ בדעת תורה (סי' רצ"ו ס"ד). וכ"כ בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד או"ח סימן עז) בשם הגרי"ז מבריסק שרק בירה שחורה שאינו משכר פסול להבדלה ע"ש, ובשו"ת יחו"ד (ח"ב סי' ל"ח) שאין להבדיל תה או קפה או מיץ הדרים. ע"ש]. ומ"מ להלכה נראה שאי"צ שיהיה משכר, כיון שבשו"ע לא כתב לתנאי שצריך שיהיה בכלל משקה המשכר, ורק כתב שהכל חשוב כחמר מדינה בהבדלה חוץ ממים.

נידון ג' האם צריך שיהיה משקה במקום יין

האם צריך שיהיה דבר שעשוי במקום יין, בספר הליכות שלמה (מועדים פט"ז אורחות הלכה הערה כה) בשם הגאון רבי דוד בהר"ן זצ"ל שא"א לעשות הבדלה על קפה כיון שהלשון חמר משמע דבר שעשוי במקום יין, וכגון שכר שעשויים לכבד בו במקום יין, משא"כ קפה שהרי הוא דבר אחר לגמרי. ואמנם מדברי כל הפוסקים נראה שלא חוששים לזה.

נידון ד' האם צריך שיהיה משקה מזין

האם צריך שיהיה משקה שמזין, בשו"ת הלכות קטנות (שם) כתב שצריך שיהיה מזין, וכ"כ בפמ"ג (סי' קפ"ב א"א) שמים אינם חמר מדינה, כיון דלא זייני.

נידון ה' האם צריך שיהיה רגילים לשתות ממנו

האם צריך שיהיו רגילים לשתות ממנו, במג"א (סימן קפב סק"א, סי' רע"ב סק"א) כתב שמשקאות חמר מדינה הם משקאות שרגילים לשתות מהם תדיר, אבל במקומות שאין שותים אלא לפרקים אין זה חמר מדינה, וכן פסק במשנ"ב (סי' קפ"ב סק"ט, סי' רעב סקכ"ד, סי' רצ"ו סק"י). ולמעשה יתבאר בשם השו"ע והגריש"א שכל שהוא חשוב, אף אם אין מגישים אותו בכל המקומות, כיון שהוא יקר, הרי הוא נחשב כחמר מדינה. ואולם יש מחמירים שבזמנינו אין חמר מדינה, וכן מטו בשם החזו"א זצ"ל.

ומ"מ כיון שנחלקו הפוסקים בכל הדברים אם נחשבים חמר מדינה, ואין איסור לשתות מיץ ענבים מעיקר הדין יש להבדיל על המיץ ענבים, או על היין, וכנ"ל בחלק פסקי הלכות, ומ"מ המורים להבדיל על חמר מדינה בשעת הדחק מחמת החומרא או לחולה שאינו מסוגל לשתות יין או מיץ ענבים, יש להם על מי לסמוך, וכ"ש במקום דאתי לידי קולא, לאכול בלא הבדלה. [אך מ"מ נראה שא"א לצאת בהבדלה ממי שעושה על חמר מדינה].

סיכום התנאים של חמר מדינה

כיון שמעיקר הדין יש חמר מדינה אף בזמנינו, עולים מדברי הפוסקים דלעיל כמה תנאים לכך:. א]. ששותים את המשקה ברוב הסעודות או שרגילים להגישו לאורחים.

ב]. שהמשקה יהיה מזין ושלא יהיה רובו מים. ויש מקילים בכך.

ג]. יש מחמירים שצריך שיהיו רגילים לשתות ממנו.

ד]. יש מחמירים שצריך שיהיה משקה המשכר.

ה]. יש מחמירים שלא יהיה לפניו יין.

סיכום האופנים של חמר מדינה, לפי סדר העדיפויות

א]. קפה [שחור או עם חלב] יש לדון בזה כמה נידונים, א' במנחת שבת (סי' צ"ו אות ט) כתב שכיון שאין דרך לקבוע עליהם סעודה, בכל הסעודות צ"ע אם מותר להבדיל עליהם בשעת הדחק, עכת"ד, וכן המציאות בזמנינו. ב'. עוד יש לחוש לדעת ההלכות קטנות שאינו בכלל משקה המשכר. ואמנם כנ"ל שאין צריך לדינא שיהיה משכר, ואי"צ שיהיה קבוע אלא שהוא נחשב משקה חשוב ששותים אותו ברוב הסעודות, בשו"ת צי"א (ח"ח סימן טז) כתב שבשעת הדחק יכול להבדיל על קפה שחור או קפה עם חלב, כיון שדינו כחמר מדינה, ושכ"כ האדר"ת בקונ' עובר אורח שחמר מדינה הוא כל מה שעשוי לכיבוד אורחים, וכיון שמכבדים בכך אורחים, הרי הוא משקה חשוב ע"ש, [וכן נראה ממש"כ בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סימן עה) שגדר חמר מדינה הוא ששותים אותו לא לצמאו, אלא לכבד אורחים, ולכן סודה אינו נחשב כחמר מדינה, ע"ש, ובספר הלכות שבת בשבת (עמ' שצג בהערה) בשם הגריש"א שרק אם רגילים לכבד בו אורחים חשובים, ואמנם ממה שיתבאר להלן לגבי מיץ תפוזים נראה שעצם זה שהרי הוא משקה חשוב הרי הוא נחשב כחמר מדינה, ועוד שקפה הרי הוא נשתה ברוב הסעודות ודרך לכבד בו אורחים, וחשוב הוא]. ויש מחמירים ולכן בשעת הדחק יבדיל על הקפה בלא שם ומלכות, וכ"כ בשו"ת אור לציון (ח"ג פרק כב הלכה ב'). ויש מחמירים שקפה עם חלב אינו נחשב כחמר מדינה. (חוט שני שבת ח"ד פרק פו סק"ד).

ב]. קוקה קולה, אף שיש מחמירים כנ"ל שצריך משכר, אבל על פי הנ"ל, כיון שמגישים אותו לאורחים או בסעודות חשובות, דינו כחמר מדינה [וכדעת הרמב"ם, השו"ע הרב ועוד], וכן הורה הגר"ש וואזנר זצ"ל בעל השבט הלוי. (שו"ת שאל בני ח"ב עמ' תקסה וכתב שם עוד בשם הגרי"מ שטרן שעדיף להבדיל עליו מאשר להבדיל על קפה, וכ"כ לצדד בשו"ת אמרי יעקב ח"ג חאו"ח סימן נה אות ב', אך למעשה כתב שם שיעשה על מיץ ענבים כיון שמעיקר הדין אינו אסור ולכן מותר להבדיל עליו ללא פקפוק). ויש מחמירים כיון שהרי צריך שיהיה מזין, וכיון שעיקרו מים, אינו נחשב חמר מדינה, [וכ"כ בספר הלכות שבת בשבת (ח"א עמ' שצד) בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל שקשה לדונו כחמר מדינה, וכ"כ בשם הגר"ש וואזנר זצ"ל בקובץ מבית לוי (מועדים עמ' תנד) שקוקה קולה אינו חשוב כחמר מדינה].

ג]. בירה לבנה אף שבזמנינו בהרבה מקומות לא מביאים בירה, מחמת ריבוי המשקאות, מ"מ מחמת שהם חשובים דינם כחמר מדינה, [וכן הו"ד הגריש"א בשבות יצחק (פסח עמ' קפט בהערה) ובשו"ת יבי"א ח"ג חאו"ח סימן יט]. ויש מחמירים בכך. (ספר הלכות שבת בשבת ח"א עמ' שצ).

ד]. ויסקי או שאר משקאות המשכרים כגון ערק ליקר קוניאק [כיון שהרי הוא בכלל שכר כמבואר בגמ' ובמג"א (סי' רע"ב סק"ו), ובמשנ"ב (סי' רצ"ו סק"ט) נראה שבשכר שאין רגילות לשתות אינו נחשב, ואמנם במשקאות הנ"ל שרבים שותים ממנו, ובערוך השולחן (שם סק"ח) וכ"כ בשו"ת יבי"א (שם) ובשו"ת אול"צ (ח"ב פרק כ' תשובה יט). ואף שאין רגילים לשתותם, הרי הם חשובים, וכנ"ל].

ה]. מיץ תפוזים/אשכוליות וכדו' טבעי 100 אחוז, כיון שאין רובו מים, דינו כחמר מדינה, אבל משקה קל כיון שעיקרו מים, אינו נחשב משקה מזין. [ע"פ המבואר בגמ' (פסחים שם) שה"ה בפרוזמי ותאיני ואסני-שכר תאנים ותותים, ומבואר שה"ה מיני פירות, נחשבים, וכן נראה בשו"ע (סי' רצ"ו שם) וכן הו"ד החזו"א במכתב הגר"ח בקובץ תשובות (ח"א סימן נז), ואף שאין רגילין לשתותו, מ"מ הו"ד הגריש"א בספר הלכות שבת בשבת שם שכיון שמיץ תפוזים טבעי הוא משקה יקר וחשוב ומה שאין רגילין בו מחמת חשיבותו ויקרותו, אין בזה חיסרון, ושכ"כ בשו"ע הרב (סי' קפ"ב) לגבי מי דבש, ואמנם במשנ"ב (סי' רצ"ו סק"ט) נראה שמי דבש אינם חמר מדינה כיון שאין רגילין לשתותו]. ויש מחמירים שאינו נחשב חמר מדינה כיון שאינו משקה שרגילים לשתותו (וכנתבאר מדברי המשנ"ב, וכ"כ בס' אמרי יעקב אה"ע סי' סב ס"ב בביאורים ד"ה מברך, ובשו"ת שאל בני שם בשם הגרמ"ש קליין שליט"א).

ו]. תה, [כנ"ל לעיל לגבי קפה, וכיון שיש אומרים שתה הוא מים צבועים, אבל בקפה שרישומו ניכר במים, אפשר להבדיל עליו].

ז]. יש אומרים בירה שחורה, [ע"פ דברי הגריש"א הנ"ל, ובשו"ת אול"צ (ח"ב פכ"ב תשובה ב')]. ורבים מחמירים בזה, שאינו משקה חשוב כיון שמעורב בו מים מתוקים, [וכן הו"ד החזו"א בחוט שני (שבת ח"ד פפ"ו סק"ד). ודעת הגרשז"א בהליכו"ש שהוא רק בדיעבד, ובפרט בזמנינו שאינו משקה חשוב. ורק לפני 30 שנה היה חשוב].

משקאות שאינם נחשבים חמר מדינה

משקאות קלים כגון מיצים וכדו' אינם נחשבים חמר מדינה. [וכנ"ל, וכמ"ש במשנ"ב (סי' רצ"ו סק"י) לגבי בראטש שדומה למים, ובערוך השולחן (שם סקי"ג) ובשו"ת אג"מ (או"ח ח"ב סי' ע"ה) ובהליכו"ש (ניסן אב פו"ז דבר הלכה אות טז) והגריש"א (שבות יצחק פסח פי"א אות ד')] וי"א שנחשב חמר מדינה כיון שרגילים לשתות משקים אלו בכל סעודה. (חוט שני שבת ח"ד פפ"ו סק"ד). אך פטל/מים בטעמים, לכו"ע אינו נחשב חמר מדינה.

חלב אינו נחשב חמר מדינה כיון שאין רגילים לשתותו כמשקה, ואינו נחשב משקה חשוב. [עי' ברכ"י (סי' רצ"ו סק"ג) ושע"ת שם, וכ"כ במשנ"ב (שם סק"ט) ואמנם בערוך השולחן (סי' ער"ב סקי"ד) מתיר בזה בשעת הדחק, כיון שיש מקומות שרגילים, וכ"כ בדע"ת (סי' רצ"ו) אך להלכה אינו נחשב חמר מדינה].

סודה אינו נחשב כחמר מדינה [כה"ח (שם סקכ"ג) ובחזו"ע (שבת ח"ב עמ' תיב) ובשו"ת שלמת חיים (סימן רע"ד) ובשו"ת אג"מ (שם)].

לתרומות להדפסת הגליון ולהצטרפות לרשימת התפוצה הערות והוספות שאלות בהלכה

a921434567@gmail.com 058-3233587

הגליון מוקדש

לרפואת הרב שמואל בן שמחה

ולרפואת הילד **חננאל בן מיכל** בתושח"י

ולהצלחת רפאל בן רוזי

ולהצלחת מיכאל בן יעקב